

BAKÓ DOROTTYA

Egészen elég áldozat

MIKSZÁTH KÁLMÁN: AZ A FEKETE FOLT

De miért kellett az ártatlan birkákat megölnie? Ráadásul ilyen barbár módon? – manapság, amikor az állatok védelme a törvénykezésben is megjelenik, ezek a kérdések fogalmazódnak meg leggyakrabban a novellával először találkozó olvasókban.¹ Olej Tamás harminc évvel ezelőtt sem számíthatott több szimpátiára az iskolai irodalomórákon, a diákok többnyire ellenszenvvel vagy gúnyosan tekintettek rá,² de úgy tűnik, az állatok elpusztítását akkor még nem rótták fel neki. Újabb negyven évet ugorva vissza az időben, az akkori kisdiakok arról értesültek, hogy az akol felégetése forradalmi tett, melylyel „a bacsa népballada hőisére emlékeztetően bosszút áll az őt megcsúfoló úron.”³ A Horthy-korszakban a történet egyenesen „bűbajos novella”, legalábbis a dramatizált változatát méltató lap szerint.⁴ *A tót atyafiak* egykorú kritikái sem találnak semmi kivetnivalót a gyűjtogatásban, Reviczky Gyula, aki elsőként ír a kötetről „humoros lélekkel ... dicsekedő kis elbeszélés”-t lát benne,⁵ Ambrus Zoltán számára pedig „a brezinai bacsa (számadó juhász) megindító története”.⁶ Száznegyven év tengernyi méltatása és elemzése könnyedén tért napirendre a novella befejezése felett, hiszen mi is telne más egy olyan „vademberből”, mint Olej Tamás.

Barbár vadállat. A falu ítélete sommás és egyértelmű, talán nem is kellett ehhez, hogy a felesége temetésén száraz maradt Olej Tamás szeme. Elegendő a puszta kívülállóság, tudna erről mesélni Lapaj Istók is, akinek a kárára a tiszteletes élethosszig példálózik arról, hogy „a tót népben nincs gyöngédebb érzelem s nincs fogékonyság a szülőföld iránt, s hogy Lapaj egy korcs, egy

¹ A *Csíny vagy bűn? Kalandozások a jog és az erkölcs (b)irodalmában* című tanulmánykötetben (Szerk. KISS Anna, KISS Henriett, TÓTH J. Zoltán. Budapest, Complex Kiadó, 2010) a novellát feldolgozó fejezet (RÓTH Erika, „Jogsabályok erdejében – avagy jogi felvilágosítás kirándulás közben”, 107–111) is az állatkínzás jogi tényállásával foglalkozik a legterjedelmesebben.

² „Olej Tamás figuráját kezdettől fogva leplezett ellenszenvvel és kinyilvánított derúval szemlélük a diákok, legalábbis a tragikus végkifejletig. Zsarnok apát látnak benne és az sem emeli a presztízst, hogy egy birkával szimbiózisban élő természeti lénynek, afféle vadembernek mutatja be Mikszáth.” TORMA András, „Fekete folt Mikszáth realizmusán”, *Palócföld* 26, 4. sz. (1992): 344.

³ LENGYEL Dénes, „Mikszáth Kálmán irodalomtörténeti tanítása”, *Szocialista Nevelés* 1, 3. sz. (1956): 17.

⁴ *Somogyi Ujság* 19, 42. sz. (1937. febr. 21.): 4.

⁵ REVICZKY Gyula, „A tót atyafiak”, *A Hon* 19, 228. sz. (1881. aug. 20.): [2.]

⁶ SPECTATOR [AMBRUS Zoltán], „A tót atyafiak”, *Fővárosi Lapok* 18, 196. sz. (1881. aug. 30.): 1156.

darab fa, ki nem érez, ki csak azért látszik teremtvé lenni a világon, hogy egy széles karimájú kalappal több fogyjon el a tizenkilencedik században" (*Lapaj, a híres dudás*). Olej nem tud szót érteni a faluval, szokásrendjét képmutatónak tartja, („Olej nem ismerős a falusi szokásokkal. Nem sírt, nem akaródzott neki. Mit tudta ő, hogy azt így kívánja az illedelem. A Brezina hallgatag fái nem tanították meg őt hazudni.”) lakóinak legfőbb tulajdonsága a veszekedés („Az emberek, azok, akik odaát a faluban élnek és civakodnak egymással...”). Mivel a falu lakóin kívül másokat nem ismer, róluk alakítja ki a maga ember-képét, ami annyira lesújtó, hogy attól a kutyáját is többre tartja („Okos kutya az, megérdemli, hogy nem lett belőle – ember”). Pedig Olej igencsak ad a falu véleményére, ha az a hírnevét érinti: „Mit gondolna a világ a brezinai bacsáról, ha pénzért adná a hozzá betérőnek a tejet is.” És amikor átfut az agyán, hogy Anika árán milyen hatalmas gazdagsághoz juthatna, az első ellenérve nem a lány eladásának erkölcstelensége, hanem a falu szájától való félelem: „De azt is megtudják, ki adta neki a rengeteg kincset, és azt is megtudják, miért adta. Mit ér minden hiú becsültetés, ha egy nagy fekete árnyék jár majd nyomában?” Akkor bezzeg nem fél a falu ítéletétől, amikor a hivatalok vizsgálódását kell megállítania, s a falu szokásait nem ismerő Olej meglepő könnyedséggel és hatékonysággal vesztegeti meg az előljáratot („Egy-egy ajándékbárány még mindig telik Olejtől a szolgabírónak; annak a báránynak a mekegésétől nyomban elnémul az igazságszolgáltatás”), pedig mérget vehetünk rá, hogy egy ilyen eset fénysebességgel fut végig a falu pletykából font idegrendszerén. Végül ne feledjük azt sem, hogy ha a temetésen való könnyezést tettetésnek gondolta is a bacsa, önmagának hatékonyan tudott hazudni („Jaj, a kólíka! – kiáltá hörögve. A bércek visszamondták: jaj, a kólíka. És Olej tudta jól, hogy ez nem igaz. Az ember hazudik önmagának.”)

Az olvasó azonban beelát Olej lelkébe is, és amit ott lát, az nem találkozik a falu ítéletével. Az „erdők vadállatja” 16 éve gyászolja a feleségét, bár látszólag belenyugodott a veszteségbe, még mindig hallani véli a hangját („ha a domboldalon bogárzó nyáj mellett a hétköznapi szűrén heverész, néha egy-egy suttogó, titokzatos hang rezg végig a lég miriád atomjain: »Tamás!...«”). Az olvasó ámul tisztelettel tekint arra beletörődésre, amivel Olej a felesége halálát fogadja Isten kezéből („Az Isten úgy intézkedett Olej Tamással, hogy e gyermekért elvitte cserébe a feleségét, mert a jó Isten is csak ritkán ad ingyen valamit. Bizony szomorú csere volt eleinte, de belenyugodott, mert a brezinai bacsa olyan ember, aki ösmeri a »mórest«. Az Úr akarta így [...] az Isten, kibe nem lehet belekötni, kinek szabad a keze és beéri az egész világot; úgy üt vele, amint akarja; ha fájó is az ütés nyoma, türelem annak az orvosága”), ilyet csak Jób könyvében lehet olvasni: „Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve!” (Jób 1,21) Az olvasó még azt is megbocsátja, hogy a narrátor úgy dicséri meg Olej ösztönös, tiszta istenhitét, hogy ugyanazzal a

lendülettel vadnak és műveletlen szívűnek, vagyis tanult érzelmektől mentesnek minősíti őt, s buzgóságát is kétségbe vonja („megvolt hősünkben amaz ösztön, amaz őserő, amit az Isten talán azért oltott bele a legvadabb, a legműveletlenebb szívbe is, hogy legyen valami benne, ami azt az ő arca felé fordítsa néha-néha”). Sőt, épp a tanult érzelmek hiánya, a természetesség és a már-már bibliai tökéletesség emeli a bacsát a romantika nemes vademberének pozíciójába. És ezt erősíti az a megmosolyogató rajongás és naivitás, amely annyi bennfentességgel hisz a mondabeli hősök valóságában és mesebeli képességeiben („Záhony olyan nagy »gaukler«, ki tetszés szerint változtatja a fizionómiáját. Ma nyolcvan éves aggastyán, hosszú ősz szakállal, tar fejfel, holnap meg már pelyhedző állú siheder. Éppen arról ösmerek rá”), hogy szinte istenként tiszteli a feltehetőleg soha nem látott, mégis közeli barátoknak érzett hőst.⁷ Olej, akinek fogalma sincs a napi politikáról, ösztönösen mégis a jó oldalra, Kossuth mellé áll. Akárhány klisé is van ezekben a vonásokban, akármennyire is követi a romantika receptjét, mégis a valóság levegője lengi körül a főhőst.

A valószerűség hálója azonban a valószerűtlenség tengerében lebeg. Se térben se időben nincs kapaszkodónk, a történet elemelkedik a realiztikusan leírt környezetből, a látszólag precízen számolt időből. Merre van a Brezina?⁸ A narrátor szerint a „vén Mátrától le egészen a »Kopanyica« völgyig” terjedő vidéken, és valóban, létezik egy Kopanyica nevű rész a Mohorától délre fekvő Magyaránador külterületén⁹, csak hát közte és a Mátra között ott van

---

⁷ Mikor Olej hazaérkezik, és azt hiszi, a bujdosó Záhony a vendége, utasítást ad még egy bárány levágására. Ennek semmi értelme nincs, hiszen egyfelől van elég ételük, másfelől nem végezhetek a bárány feldolgozásával a vendég megérkezéséig. Nem is állnak neki, de Olej izgatottsága azt a bibliai történetet idézi, mikor Ábrahámot három ismeretlen látogatja meg, s a pátriárka utasítást ad arra, hogy vágjanak le a nyájából egy állatot. „Ezután az Úr megjelent neki Mamre völgyében, amikor a legforróbb napszakban éppen a sátra nyílásában üldögélt. Amint fölemelte szemét, megjelent neki három férfi, s megállt ott a közelében. Amikor észrevette őket, a sátra ajtajából eléjük szaladt, földig borult előttük, és így szólt: »Uram, ha kegyelmet találtam szemed előtt, ne haladj el szolgálád mellett! Hadd hozzak egy kis vizet, mossátok meg lábatokat, és pihenjetelek le a fa alatt! Teszek majd elétek egy falat kenyeret is, hogy felüdítsétek magatokat, aztán továbbmehettek, hiszen azért tértetek erre szolgátok felé!« Azok így szóltak: »Tégy, ahogy mondtad!« Besietett erre Ábrahám a sátorba Sárához, és azt mondta neki: »Siess, keverj be három véka lisztlángot, s készíts hamuban sült lepényt!« Maga pedig elfutott a csordához, hozott onnan egy fiatal borjút a javából, odaadta a legénynek, s az szietve elkészítette. Aztán fogta a vaját, a tejet és a borjút, amelyet készítetett, és eléjük tette, ő maga pedig odaállt melléjük a fa alá.” (1Móz 18, 1-8)

⁸ A novella 1880-as szegedi megjelenésekor a Szegedi Naplóban azzal a szerkesztőségi ajánlással indult útjára az első folytatás, hogy a történet „a szerző »Öreg Tátra mellől« címen megjelenő könyvéből van véve” MIKSZÁTH Kálmán, *Elbeszélések. A tót atyafiak, A jó palócok*. Sajtó alá rendezte BISZTRAY Gyula, Mikszáth Kálmán összes művei 32. Elbeszélések VI. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 244. Úgy tűnik, hogy ekkortájt ez lehetett a munkacíme *A tót atyafiak*nak, vagyis a történetet Mikszáth (legalábbis 1880-ban) a Tátrába helyezte.

⁹ <https://magyarnemzetinevter.hu/geo/558854> és <https://maps.app.goo.gl/ykRdjAoxwhZwG4PG6>

még a Cserhát is. Persze Mikszáthra jellemző, hogy összekeveri a valós földrajzi helyeket a kitaláltakkal, Magyarország más vidékeiről kölcsönöz helyneveket.¹⁰ *A jó palócok* című novellafüzérből egész kis fiktív térképet is lehet összeállítani,¹¹ de *A tót atyafiak* egymással szorosan összefüggő két novelláját nem lehet még csak hozzávetőlegesen sem térképre helyezni. A Kopanyica környéke valóban juhtartó vidék volt, Mauks ügyvéd úrnak is legelt errefelé nyája.¹² A terület lakossága zömmel szlovák volt,¹³ Olejnek pedig juhászbotja van, amit a magyar–szlovák etnikai határtól északabbra nem használtak a szlovák juhászok.¹⁴ A táj leírása azonban nincs összhangban a Cserhát lankásabb vidékével („szemben a bércek”), arról nem is beszélve, hogy Anika fél nap alatt oda-vissza megjárja a Garam és a Fáttra között lakó Lapaj tanyájáig, azaz a Besztercebányán is túl fekvő területig vezető utat (légvonalban is kb. 80 km a távolság). A valódi Brezina még ettől is északabbra fekszik, csaknem a lengyel határ mentén, s itt valóban legeltettek nyájukat.¹⁵ A novellának tehát nincs valódi helyszíne, a Brezina bárhol van, mindenütt van, mítikus hely, ahol tulipánvirágok nyílnak az akol környékén.¹⁶

Az irányok is bizonytalanok, az egyik mondatban mintha a rét alacsonyabb helyen lenne, mint az akol („Hát a brezinai háztáj hová lett? Minden úgy áll, mint azelőtt, szemben a bércek, *alant* a selyem rét a futó patakkal, a

¹⁰ „Mikszáthnak általában nem erőssége a természetföldrajzi és a történelmi hitelesség kérdése” (PRAZNOVSZY Mihály, „Miért pont a varga? Egy Mikszáth-motívum értelmezésére”, *Palócföld* 42, 5–6. sz., (2008): 42; NAGY Miklós, „Mikszáth írói névadása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92, 4. sz. (1987): 449–454; „Az irodalmi helynévadás fejlődésének csúcspontját Mikszáthnál éri el. Különben is ő a legdúsabb névteremtő fantáziával megáldott írónk. [...] Ez a páratlan névbőség és a nevek valószerű csengése a Mikszáth-művek plasztikus életszerűségének lényeges alkotórésze.” (J. SOLTÉSZ Katalin, „Az irodalmi helynévadás”, *Magyar Nyelvőr* 82, 1. sz. (1958): 59.)

¹¹ Meg is tette a kiadó a kötet első megjelenésekor, bár Mikszáth ezt feltehetőleg nem tekintette műve részének, a későbbi kiadásokból ki is marad. Vö. VADAI István, „A majornoki hegyszakadék. Mikszáth Kálmán: *A jó palócok*”, *Tiszatáj* 51, 1. sz. (1997): 70–72.

¹² „...atyám is nagy juhászatot tartott, de én a pusztánkra csak ritkán mentem”, MIKSZÁTH Kálmánné visszaemlékezései (H. n.: Siker Kiadó, 2017), 103.

¹³ *Magyar néprajz* IV. Életmód. Főszerk. BALASSA Iván (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 740.

¹⁴ „... a szlovákság ezt a tárgyat magát, csak a szlovák–magyar etnikai határ mentén, továbbá az Alföldre nyíló folyóvölgyekben (kb. a folyók felső szakaszának a végéig) ismeri.” Vö. MÁRKUS M[ihály], „Adatok a juhászkampó felvidéki elterjedéséhez”, *Néprajzi Értesítő* 32 (1940): 203.

¹⁵ HUSZ Ármin, „A Tátra három hágója”, *A Magyarországi Kárpátégylet Évkönyve* 5 (1878): 148–233. A szerző vychodnai juhászokat talál a hegyen a falutól nagyjából 20 kilométerre északra, és rövid leírást ad mindennapi tevékenységükről, amit azzal a konklúzióval zár, hogy „a szűk élelmezés dacára ez emberek egészségesek, erőteljesek, vidámak és különösen szeretik a dalt és zenét. Mennyire vidor kedélyűek, biznyságot tesznek róla azon tréfás történetké, melyeket a juhászbajtárok a maczkók ravaszágáról regéltek; mint támadta meg az egész nyáját, mint akarták a pásztorok minden lehető módon törbe ejteni s mint szabadult az meg minden ő törekvéseik dacára” (164).

¹⁶ A tulipán csak a történelmi Magyarország déli részén, az Alduna környékén őshonos. Vö. JÁVORKA Sándor, „Tulipa hungarica Borb.”, *Kertészeti Szemle* 8, 3. sz. (1936): 41.

kerekes kút az udvaron, s a nagy vályú az akol mögött”), a másikban mégis alulról hozza a szél Anika hangját a legelőre („az Anika ábrándos dalait kéjelegve viszi fülébe a völgyből a szellő, ha a domboldalon bogárzó nyáj mellett a hétköznapi szűrén heverész” – mindkét kiemelés tőlem) – a fent és lent egymásba csúszik.

Nem kevésbé problémás annak meghatározása, hogy milyen messze van a legelő és az akol Talártól, ahol a herceg kastélya áll. Ami biztos: a lány a ház padlásáról látja a kastély tornyán lobogó zászlót, a legelőn pedig hallják a falu harangját. Matyi a legelőről indulva oda-vissza megjárja a falut legfeljebb 4 óra alatt, akkor indul, amikor már dél elmúlt (de nem tudjuk mennyivel: „Túl van a nap a fele útján”), és uzsonnára, azaz délután négyre érkezik vissza.¹⁷ Eszerint durván egy-másfél órai járóföldre lehetett a falu, legalább 6 kilométerre, ilyen távolságra még éppen elhallatszódhat egy falusi templom harangja.¹⁸ A legelőről a faluba vezető út nem érinthette az aklot, hiszen Matyi akkor felfedezte volna, hogy Anika eltűnt. Az akol és a falu távolságát még nehezebb meghatározni. Matyi este, a birkák behajtása után az akoltól is lemegy a faluba, ahonnan hajnalban ér haza (közben megvacsorázott egy fogadóban az Olejtől kapott pénzen), ha meggondoljuk, hogy a sötétben lassabban haladhatott, viszont egy jobb úton, amelyen a herceg hintaja is fel tudott hajtani az akolig, nagyjából 6-10 kilométer közé tehetjük a távolságot. Annál is furcsább, hogy a visszatérő Matyit meglepi a tűz nyoma, sem ő, sem a falubeliek nem látták se a füstöt, se a lángokat, arrafelé nem fújt a szél pernyét, mint a futva menekülő Olej után. Az akol, mely kényelmes járótavolságra esett a falutól, hirtelen a mérhető világon kívüli mitikus térbe került.

Az időbeli tájékozódás ugyanígy zsákutcába visz, bár látszólag jól be lehet határolni a novella cselekményének idejét. A legbiztosabb támpontot Garibaldi említése adja, vagyis az 1860 utáni években járunk. Olej a negyvenes éveit tapossa („Oh, mert annak, ki negyven éve társalog az erdővel, a sziklával, a felhőkkel, olyan mindenféle gondolata támad!”), és 1848-49-ben már juhász, sőt talán bacsa is lehetett már, hiszen hiába szeretett volna, nem lehetett a nyáját hátrahagyva harcolni („Olej nem vett részt a háborúban; neki nem lehetett”). Azt is tudjuk, hogy húsz éve kíséri a juhokat („Olej otthon maradt másnap. Húsz év óta kétszer sem történt tán ilyen eset”), így mindent összevetve a történet 1860–68 között játszódik, így a megírás pillanatáig

---

¹⁷ Az étkezések napi rendjét I. *Magyar néprajz* i. m. 549.

¹⁸ Egy falusi harang hangereje a földről mérve legfeljebb 70-80 dB. A hangerő minden távolságkétszerezésre 6 dB-lal csökken, vagyis ahhoz, hogy 6 kilométerre még elhallatszon $\log_2 6000 \times 6 = 75,3$ dB-nél valamivel hangosabban kell szólnia (a 75,3 dB nullára csökken hatezer méteres távolságra). Persze ez pusztán matematika, nem számol a tereptárgyak tompító és az esetleges visszaverődések erősítő hatásával. De a tapasztalat is azt mutatja, hogy 6 km a hallhatóság határa, vö. The World Soundscape Project – Five Village Soundscapes (1978) https://www.sfu.ca/sonic-studio-webdav/WSP_Doc/Booklets/FiveVillageSoundscapes.pdf 10.

(1877) valóban eltelhetek évek a tűz pusztítása óta („És a brezinai völgy csendes azóta, kövér fűvét nem tapossa sem ember, sem állat; évek jönnek, mennek, a vadkörtefa meghozza gyümölcsét meg elhullatja, a fű megnő és újra kiszárad”). Ez a jelen azonban csak az egyik a novella két jelen ideje közül, mert ahogy a jelenben végződik a történet, a jelenben is kezdődik, és a cselekmény végig így is játszódik (annak ellenére, hogy Mikszáth használ időnként múlt idejű igealakokat is a jelen kifejezésére). A történet tehát egy „állandó most”-ban¹⁹ játszódik, és ebben a mitikus, álló és állandó időben öregszik Olej tíz évet egy szempillantás alatt.²⁰ Negyvenéves korára és bacsai rangjára való tekintettel kijárt neki az „öreg” megszólítás, így hívja őt a narrátor („Szakasztott Záhony! – rikkantott föl kedvteléssel az öreg”) és „öreg Olej”-nek szólítja őt a herceg is, de kettejük második, drámai találkozásakor Olej ereje teljében mutatkozik²¹ („A bornyúsájú ing szétvált s látni hagyta hatalmas izmait”), olyan hatalmasnak, hogy a herceg azonnal felméri, hogy egy esetleges párviadalból ő csak vesztesen kerülhetne ki: „A hatalmas úr [...] oly piros lett, mint a pipacs, s amint ott állt, nem tudta, hová legyen, mit feleljen, amint a brezinai bacsa reászegezte nagy, vérben forgó szemeit, e nézés behatása alatt elkezdtek a lábai reszketni.” A verbális összecsapás után azonban „öreg Olej” egy pillanat alatt öregemberré válik („Megjött, látni fog! – kiáltá az öregember és fölugrott, mint az őrült.” és „Az öregember megsimította a homlokát.”) és az ősz fejét emlegeti („Becsületes szolgája voltam apjának, ne csúfolja meg ősz fejemet!”). A jól meghatározható külső idő és Olej belső ideje kettéhasadt.

A novella látszólagos realizmusát erősíti a juhász munkájának, környezetének, nyájának pontos leírása. Mauks Ilona visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Mikszáth lelkesedett a juhászatért,²² s a szövegből úgy tűnik, mintha értett is volna hozzá. És valóban, a történet nagyon sok valóságghű részletet tartalmaz a birkaterelés hívószavaitól kezdve a „méretlen húsón” és az állatok nyakában lógó kolompokon keresztül a gyapjú súlyával való trükközésig („nedves helyen tartja, hol megszíván magát egy kis vizenyősséggel, még egyszer annyit ad ki”). A mindennapi juhászélet leírása azonban nem egy

¹⁹ EISEMANN György, „Egy jellemábrázolás poétikája. Mikszáth Kálmán: Az a fekete folt”, in EISEMANN György, *Keresztutak és labirintusok. Elemzések a XIX. és XX. századi magyar művekről* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1991), 127–137.

²⁰ A férfi 40-50 évesen „legjovabeli ember”, 50 éves kora után lesz öregember. Vö. *Palócok II. Újkori történelem, népi társadalom*. Szerk. BAKÓ Ferenc (Eger: Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989), 383.

²¹ Malonyai Dezső 45 éves korra teszi azt az időt, amikor valaki „néne” vagy „bátya” lesz, Olej ennek a határán van. MALONYAI Dezső, *A magyar nép művészete, Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. A palócok művészete* (Budapest: Franklin-Társulat, 1922 (repr. 1987)), 75.

²² „Még ma sem felejtettem el, milyen ragyogó arccal beszélt, mikor a juhász hazahajtotta a juhokat a legelőről.” Némi kételkedéssel kell azért fogadni az emléket, mert az utána következő sorok *Az a fekete foltból* vannak merítve, lehet, hogy itt inkább Mikszáth műve a kiindulási alap, mint a saját élmény. MIKSZÁTH Kálmánné visszaemlékezései, 102.

uradalmi gazdaság életét jeleníti meg, hanem sokkal inkább hasonlít a falu közös nyájának legeltetéséhez. A falusi gazdák csak néhány állatot birtokoltak, ezek hazamentek esténként. A legeltetést kosarazó módszerrel végezték, ennek lényege az, hogy a falu még nyomásrendszerben művelt határában szigorú rendben mindig más területre hajtották az állatokat, és a nyáját szét-szedhető, mozgatható, fonott palánkokkal kerítették körbe, ez volt a kas vagy kosár.²³ Olej szokott kast kötni („kast kötni is unalmas volt”) a nyáj mellett, ami arra utal, hogy a nyáj mobil karámban legelt. Ilyet az uradalomban nem használtak. Az uradalom juhásztanyáin „egy vagy két kőből, téglából, ritkán vályogból épített hodály állt, rendszerint szarufás, cserepes tetővel, padlással.”²⁴ Ezeket a merinói fajtának, azaz a birkának építették, amely sokkal kényesebb volt, mint a magyar fajta, a juh. (A novellában a két szó felváltva szerepel, mintha szinonimák lennének, nem tudjuk meg pontosan, melyik fajtát legelteti Olej, ez is eltávolodás a valóságtól.) A nyáj létszáma igen változatos volt. A falusi közös nyájak néhány száz birkából állhattak, ehhez valóban elég volt egy juhász meg egy bojtár, de általában három kutya kísérte őket.²⁵ Az uradalmi nyájak sem voltak ennél sokkal nagyobbak a század közepén, de a fajtaváltással kétezrestől sokezresre duzzadtak.²⁶ A nyáj méreténél az ezerrel érezhetően mesebelit akart mondani Mikszáth.

A brezinai nyáj ezer állata közt kilenc vezérkos és száz ürü van, ezek is inkább mesebeli számok, mint a valós arányokat tükrözik. Összehasonlításképpen a Kopanyicától néhány kilométerre fekvő Cserhátsurány 2437 darabos uradalmi juhászatában 651, azaz 27% volt az ürük aránya, s ez más uradalmakban még ennél is több lehetett.²⁷ A száz és az ezer tehát sokkal inkább a

---

²³ FÖLDES László, „A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében”, *Néprajzi Közlemények* 2, 1–2. sz. (1957): 150.

²⁴ PALÁDI-KOVÁCS Attila, „A keleti palócok pásztorkodása”, *Műveltség és hagyomány. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve* 7 (1965): 79.

²⁵ Uo. 97. A kutyák eleinte komondorok voltak, de amikor megfoglyalkozott a farkasok száma, akkor inkább pulikat tartottak, amiket óvtak attól, hogy a falusi kutyákkal keveredjenek. A komondorok „mindig tiszteletreméltó nevet” kaptak, pl. Sajó, Tisza, Betyár. A pulik nevei sokkal közönségesebbek voltak: Majzi, Űrge, Figura, Fickó, Fürge, Virga. Ebből arra következtethetünk, hogy Olej kutyája, Merkuj feltehetőleg puli volt.

²⁶ Az uradalmi juhtartásban az 1870-es évekre már lezajlott a fajtaváltás, átálltak a merinóira, korabeli szóhasználatul juhról birkára. Az állatállományra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy míg 1844-ben a legnagyobb uradalmi nyáj 115 darabból állt, 1895-re ez kétezresre növekedett. A köztes évekből sajnos nincsenek adatok, így nem lehet pontosan tudni, mikor ment végbe a gyarapodás. Vö. ZÓLYOMI József, „Észak-Cserhát állattartásának másfél százada”, *Agrártörténeti Szemle* 10, 3–4. sz. (1968): 470. Gróf Károlyi György uradalmában a Tarna völgyében 1868 körül nyáron 31-32 ezer, télen 26-27 ezer birkát tartottak. Ezeket 10 számadó juhász és 80 bojtár gondozta. Vö. PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásztorkodása”, 33–34.

²⁷ ZÓLYOMI, „Észak-Cserhát állattartásának másfél százada”, 467. A nagyobb uradalmi nyájában szétválogatták nemek és életkorok szerint az állatokat, a tokló, ürü, kos és fejős egyedeket. PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásztorkodása”, 157.

kerekséget, a nagyságot, a befejezettséget fejezi ki, mint egy korabeli nyáj valós adatait. Bár nem elképzelhetetlen, hogy a csengős vezérállatok kosok lettek volna, de sokkal elterjedtebb volt a herélt ürük közül választani (a kosokat nyáron vagy elkülönítették a nyájtól, vagy egy hevederrel elkötve megakadályozták őket a párosodásban, ami csak szeptemberben kezdődhetett el, hogy tavasszal egyszerre szülessen meg a szaporulat). A vezérürük párban jártak, és kétszáz juhonként számítottak egy-egy párt,²⁸ így Olej ezer juhos nyájához tíz vezérre volt szükség. Miért kilenc? Miért páratlan? Olej magányosságának tükre lenne talán a párjátvesztett kilencedik állat?

Az uradalmakban a pásztorkodás nem volt magányos tevékenység, a nagy nyájához több ember kellett, viszont a bacsa nem őrizte a juhokat, csak a bojtárokat irányította.²⁹ Olej munkája kimerül abban, hogy ki- és visszahajtja a nyáját, számontartja a juhokat (ez is valóságú³⁰), és ha kell, meggyógyítja a sérüléseket. A nyája azonban olyan mesebelien tökéletes, hogy abban csak véletlen balesetek történnek, nincs a binkónak nevezett fertőző körömgulladás, nincs himlő, ami ellen saját készítésű vakcinával kellett oltani, nem megy bele az állatokba a métely, nincs kergekór, amit az állat koponyájának megnyitásával lehet gyógyítani, de nincs felfúvódás és semmi egyéb gyakori nyavalya sem.³¹ Az elcsatangolt állatot a kutya cibálja vissza a nyájba. Napközben még Matyi is kedvére alhat („a bojtár jóízűen alszik a gyepen”), annyira nincs dolog. Hogy mikor és ki itatja meg az állatokat (naponta két-háromszor kellene), arról nem szól a szöveg. És mikor fejték meg az állatokat? Hiszen tejük volt bőven, sőt juhtúrós leves, demikát a hétköznapi táplálékuk, de nyoma sincs annak, hogy fejnék a juhokat, pedig azt nyáron reggel-este meg kellene tenni.³² Létezett ugyan fejés nélküli juhtartás is, de ez csak a vándorló alföldi nyájakra (ún. meddőnyájakra) jellemző, ahol állandó éjjeli szállás van, ott fejték is. A két módszer keverése kizárt, az elképzelhetetlen, hogy egy-két juhot fejjenek csak saját szükségletre.³³

A bacsa nem volt egyszerű fizetett alkalmazott, de még a közönséges juhász sem az. Rendelkeztek saját juhokkal,³⁴ és tekintélyük vitathatatlan volt

²⁸ BORZSÁK Endre, „A meddőnyáj”, *Ethnographia* 75, 4. sz. (1964): 562.

²⁹ PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásztorkodása”, 157.

³⁰ „A pásztor külső és belső tulajdonságairól azonnal felismerte a jószágot.” Uo. 91.

³¹ A juhok betegségeiről és azok gyógyításáról I. Uo. 108–112.

³² Május közepétől Szent Ivánig (jún. 24.) csak reggel fejték, utána Kisasszony napjáig (szept. 8.) reggel-este. A reggeli fejés 4-5 óra körül kezdődött (akár korábban is), az esti 7-8 között. A fejés férfimunka volt, és annyira nehéz, hogy tavasszal a juhásznak megdagadt az ujsa, karja tőle. A juhok tavasszal tejeltek a legjobban, ekkor egy üsző 2-4 dl tejet adott. Uo. 131–135.

³³ „Rendszeres fejés azonban saját szükségletre, meddő-nyájon, sohasem volt. (Ilyen állapot a magyar juhot csak könyvből ismerő író képzeletében született meg.)” BORZSÁK, „A meddőnyáj”, 561.

³⁴ Ha egy juhásznak fia született, a keresztapjától kapott egy jerkét, ennek szaporulata a gyereké, így mire bojtár korba ér, már van kb. 10 állata. Ha megházasodik, akkor a rokonságtól

nemcsak az uradalomban, de az egész pásztortársadalomban is. „A gömöri törzsökös juhászcsaládok olyan összetartó nemzetséget alkotnak, [...] hogy maguk közé más megyebelit még bojtárnak sem fogadnak fel.”³⁵ Nagycsaládokban éltek (hat gyereknél ritkán született kevesebb egy-egy családban), „csak egymás közt házasodtak, parasztleány a legritkábban került be a juhászcsaládokba”.³⁶ A parasztek és a juhászok közt teljes volt az elkülönülés, még egy szegényparaszt sem adta juhászhoz a lányát, kölcsönösen lenézték egymást. „A száz darab birkával rendelkező juhász [...] nem cserélt volna a tíz holdas paraszttal sem.”³⁷ A juhászok tehát foglalkozásuk miatt voltak ki-rekesztettek a falu életéből, semmi személyes nincs abban, hogy a novellákban a falu barbár vadállatként tekint Olejre és Lapajra. Viszont a juhászok saját társadalma nagyon erős és összetartó volt, az egymás közti házasságkötések miatt sokszoros rokoni szálak fűzték őket össze. Olej magányossága, kívülről valója sehogyan sem illik ebbe a képbe, a valóság itt is mesébe fordul, Olej alakja sokkal közelebb áll a mesebeli szegény juhászéhoz, mint egy valódi, tehetős uradalmi pásztoréhoz.

A történet legmeseibb eleme a vadász, az álruhás herceg. Anika szerint nyúlra³⁸ vadászik („Bécs városában lakik az színarany palotában, száz vadász lövöldözi a vacsorára valóját, nemhogy ő maga csatangoljon nyúl után a Brezinában”³⁹), Olej szerint a puskája madársöréttel van töltve („Azt akarom mondani, hogyha ott az akol környékén vadászgat ezentúl, bár a puskáját csak madársöréttel tölti, könnyen megeshetik, madár helyett medvével állhat szemben”). Az ellentmondás lehet, hogy csak látszólagos, hiszen a nyúl, mely a görög mitológiában a „termékenységhez, bőséghez,”⁴⁰ vagyis egyértelműen a női princípiumhoz köthető (és így lesz belőle sok-sok áttételen

---

szintén juhokat kapnak, általában 10-10 darabot a menyasszony és a vőlegény is, ezzel a kicsi nyájjal indulnak az önálló életükbe. A juhász viszi a saját állatait magával. A számadó juhászok általában három évre szerződtek, és a saját nyájukat hozzácsapták az uradaloméhoz, ennek fejében minden hasznon és minden költségen osztoztak, az osztozás arányai szerint lettek tizenegyedes, tizenkettedes, később tizenegyedes juhászok. A számadó könyvecskét naponta kellett vezetnie, minden fontos eseményt fel kellett jegyeznie. Az egri káptalan bacsója, Szögedi Kálmán már huszados volt, 5-6 ezer birkát gondozott, amiből 250-300 volt a sajátja, és „öt családos és tíz kisbojtár fölött rendelkezett”. PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásztorkodása”, 35–36, 156–157.

³⁵ Komoróczy Miklóst idézi PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásztorkodása”, 152.

³⁶ Uo. 155.

³⁷ Uo. 156.

³⁸ Nyúlra egyébként februártól szeptemberig tilos volt vadászni (a novella nyáron játszódik), vö. *Függelék az ideiglenes törvénykezési szabályokhoz* 3, 1. sz. (1865): 28.

³⁹ Ez az elképzelés a mesebeli naivitáson belül meglepően pontos: a 19. század második felében az asztali szükségletre való vadászatot már hivatásos személyzet űzte: „Az ilyen ellátásra azonban már a vadászszemélyzet vadászik, különösen a század második felétől.” (JAKSA Eleonóra, „Vadászó nemesek és úri vadászok”, *Honismeret* 25, 1. sz. (1997): 27.

⁴⁰ HOPPÁL Mihály et al., *Jelképtár* (Budapest: Helikon, 1990) (Curiositas, 3.), 162.

keresztül tojást tojó húsvéti nyúl), a folklórban erotikus jelentést hordoz.⁴¹ Anika pedig madár, akit a herceg galambnak („Nos, kész-e a vacsora, galambom?”) szólít, és önmagára gerlicemadárként gondol.⁴² A narrátor „selymes szobák hőségének” nevezi a herceget, Anika pedig úgy tudja, hogy zsonganak körülötte a szép asszonyok („tejfelt vacsorál az, rozmaringvirág magjából süttött kenyérrrel”). „A tejfel, a tej java, fiatal szűz lányt jelképezett”⁴³ a folklórban, a rozmaring pedig nemcsak az „egyik legkedveltebb szerelmi szimbólum”,⁴⁴ de a szüzességet, tisztaságot is jelképezi, ezért szerte az országban, s így a palócok közt is a menyasszonyi koszorú rozmaringból készült.⁴⁵ A házassággal való kapcsolatáról az első magyar nyelvű virágnyelvszótár is tud, amikor jelentését így fejté meg: „forrjon egybe szívünk Isten oltára előtt, s legyünk egymáséi!”⁴⁶ Anika szerint a herceg megőrli a rozmaringvirágot, s úgy fogyasztja el a tejföllel – finoman körülírja, mit is művel a férfi a lányokkal.

A herceg felbukkanása az akolban roppant különös. Uzsonnatájban érkezik, egyedül. A főúri vadászat sosem volt magányos sport, akár nyúlra, akár madárra mentek (persze ehelyett sokkal inkább őzre, szarvasra, vaddisznóra, medvére vagy az ekkoriban betelepített muflonra⁴⁷), hajtóknak és vadásztársaknak kellett volna kísérniük a herceget, és akkor sem napközben, hanem

⁴¹ „A nyúl is lehet erotikus szimbólum, különösen mikor »valakinek a borsos levében van«, [...] vagy oda beteszik. A nyúl egyfelől férfi jelkép, *live rabbit* »eleven nyúl«, másfelől női, mint a *bunny* »nyuszi«, és *to have a bit of rabbit pie* »egy kis nyúlpástétomot enni« a coitussal egyenlő, mint nálunk a *nyuszikázni*, *nyulacskaázni*. A *nyúl* sem ismeretlen Magyarországon. »Ez a kislány irul-pirul, / Lába közé szorult a nyúl.« Viszont »nyulacska« szerepel a csiklandozó mondókákban: »Kerekecske, dombocska, / Itt van egy kis nyulacska, / Ide szalad a lukba;« »Itt kerekedett egy kis kút, / abban ivott egy kis nyúl;« »Egy kis kertet kerítettem, / Abba nyulat rekesztettem [...] Itt a luka itt, itt itt.« BERNÁTH Béla, *A szerelem titkos nyelvén. Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata* (Budapest: Gondolat, 1986), 96. „Ha a nyúlzsirból csinált gyertyát meglátják az asszonyok, örömkömben még a pöndölt is elhullajtják” Uo. 178. Egy lakodalmi találós kérdés, melyre meg kell felelnie a friss házásoknak ahhoz, hogy beengedjék őket a lakodalmi házba: „Viz a lakat, fa a kujcs, áta ment a nyúl, benmaradt a vadász?” PETERDI László, „Eljegyzési és lakodalmi szokások”, *Ethnographia* 11, 9. sz. (1900): 401.

⁴² SZILÁGYI Zsófia, „Műfaj és szövegtér. A tót atyafiak – A jó palócok értelmezéséhez, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102, 3–4. sz. (1998): 523.

⁴³ BERNÁTH, *A szerelem titkos nyelvén*, 69. „Rá se hederít Lidire [...] levőtte a téfölt, oszt másik után mén.”

„Ez a kislány tejfölet

Mind ellotyogtatta.

Utánamegy egy legény,

Mind fölnyalogatja.”

Magyar népdalok I., szerk. ORTUTAY Gyula (Budapest: Szépirodalmi, 1976²), 549.

⁴⁴ VARGYAS Lajos, „Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben” In: *Erősz a folklórban: Erotikus jelképek a néphagyományban*, Szerk. HOPPÁL Mihály, SZEPES Erika (Budapest, Szépirodalmi, 1987), 22.

⁴⁵ MÁRTON József, „Növénynevek a nép nyelvében”, *Ethnographia* 5, 1. sz. (1894): 43.

⁴⁶ *Jelképtár*, 238.

⁴⁷ CSÖRE Pál, *A magyar vadászat története* (Budapest: Mezőgazda kiadó, 1994), 197–201.

hajnalban. A magányos vadász a mesék szereplője, és persze Vörösmarty *Szép Ilonka* című verséé. Aranypénzzel fizet, („koronás arany”), ami legalább 4 Ft értékű lehetett,⁴⁸ ez még az amúgy nem szűkölködő Olejéknek is hatalmas összeg. Tetszik neki, ahogy Anika évődik vele („A herceg még sohasem érzett hasonló gyönyört, mint most, amint azokról a duzzadt, piros ajkáról ilyen fitymáló szavak peregetek”). Mintha épp azért öltözött volna álruhába, hogy kipuhathassa a lány valódi érzéseit, de mégsem, hiszen már leleplezte a gazdagságát az arannyal. Mi volt a herceg eredeti szándéka? Tudott a lányról, vagy csak véletlenül botlott bele? Kivel és mikor üzent, hogy az akolhoz jöjjön érte a kocsi? Ha valóban vadászott, miért nem hallott senki puskalövéseket? Ha csak azért indult, hogy „kijárja magát” az erdőben, miért öltözött vadászruhába? A való világ kérdéseire csak a mesében nem kell válaszolni.

A valódi vadászszakmány Anika, aki tulipánok közt lakik. A tulipán az egyik legősibb és legelterjedtebb női szimbólum.⁴⁹ Anika 16 éves, már mindent tud a női mesterségről („Annyi tudománya van már, mint az anyjának volt”), már ólomöntéssel firtatja, ki lesz a jövődöbelije, s amikor a kihűlő fém formájában Matyi dudája sejlik fel, sem ő, sem az apja nem tiltakozik ellene („Szent András éjszakáján, [...] a te fizonómiád öntődött ki a lányom jövődöbelijének”). Anika sorsa meg van írva, ahogy meg lehetett írva az anyjáié is, ez a szokásrend, így a Matyival való házasságát valószínűleg helyeselné a falu is. Gerle a gerléhez, a házasság két azonos társadalmi rétegből származó ember köteléke. Az ismeretlen vadász talán még beleférne ebbe a keretbe, hiszen ő nem a falu része, de „úrias vadász-szerelvény”-e és aranypénze van. Anika először megrémül („megjijedtem tőle eleinte”), de a vadász olyan szép és olyan érintetlenül tökéletes („Olyan az arca, mint a patyolat, tán még szél sem érte”), hogy Anika félelme elszáll. Nehéz rekonstruálni, mi történt köztük, mert Anika elbeszélését minduntalan félbeszakítja az a lelkesedés, ahogy apja egyre jobban belelovallja magát a Záhony-legendába. Jött a vadász és tejet kért, majd fizetett érte. A következő jelenetben már a pitvar küszöbén ülnek, a vadász hevesen udvarol, Anika pedig pofon vágja „a gyomlálástól piszkos” kezével. Eléggé hihetetlen, hogy ezzel a piszkos kézzel öntött volna neki tejet, ezzel fogta volna meg az edényeket. Csak a tej kínálása és a pofon között kezdhett gyomlálni. A vadász megitta a tejet, ki is fizette,

---

⁴⁸ A novella megírásának idején, az 1870-es években kétféle aranypénzt vertek Kőrmöczbányán, az egyik 4, a másik 8 forint értékű volt. https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_osztr%C3%A1k%E2%80%93magyar_forint_p%C3%A9nz%C3%A9rm%C3%A9i
Összehasonlításul: 1876 augusztusában a pesti terméktőzsdén 100 kg búza jegyzési ára 10 forint 65 krajcár volt (*Ellenőr* 8, 224. sz. (1875. aug. 15.): 59.)

⁴⁹ A tulipán mint virág csak a kora újkorban terjedt el Európában, és a 16–17. századi reneszánsz-barokk virágoskert-dívat hatására került rá díszítésként a tárgyakra, de maga a motívum ősi jelentése és bajelhárító szerepe a neolitikumig vezethető vissza. Vö. HOPPÁL Mihály, „Tulipán és szív”, in *„Jelbeszéd az életünk”* 2. Szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor (Budapest: Osiris, 2002), 295–309.

Anika világában ezután el kellene köszönni, és útnak kellene indulni, de a vadász nem megy, csak beszél. Szépeket mond. Anika ösztönösen (tudatosan?) kimegy a házból, gyorsan keres magának valami elfoglaltságot, hiszen ezt így illik, ő csak egy semmi fehérnép, nem társaloghat egy úrfélével. A vadász utána megy, és tovább beszél. Egy-két gyom kihúzásától nem lesz annyira piszkos valakinek a keze, hogy a pofon nyomot hagyjon a bőrön. Sok idő telhetett el, a vadász végül rávette Anikát, hogy üljön le. De Anika nem megy be a házba, inkább csak a pitvar küszöbére kuporodik. A vadász melléül, átöleli, Anika ezt tűri, de amikor a vadász meg akarja csókolni, elcsattan a pofon. A jelenet tetszik a vadásznak, elmegy, de vacsorára visszaigéri magát. Anika nekiáll főzni, előszedi a sós bődönből a tartósított birkahúst, amivel majd egykori társát, az öreg birkát is megörvendezteti („az a sós bődönből vájkáló gazdasszonyi kezezske igazán milyen jóízű”), és álmodozik. Mire nagyjából három óra múlva megérkezik a nyáj, a dudából már puska lesz, Anika komolyan eljátszott a gondolattal, hogy lehetne-e az ő párja a vadász. A vadász pedig jön, és ezzel bizonyítja, hogy nem haragszik, vagy ha haragudott is a pofon miatt, már megbékélt. Anika már egyenrangúként bánik vele, nyoma sincs a kezdeti ijedtségnek. „Elfogulatlan pajkossággal” tölti a bort, könnyedén és szellemesen, „bűbajos ékesszólás”-sal válaszol. Ismerni véli a vadászt („Ismerjük mi már egymást délutánról. Ha megharagszik, majd kibékül a maga kenyérére”), mégis amikor megtudja, ki is a vadász valójában, egy pillanatra visszazuhan a hercegről szóló mesékbe (biztos a dajkájától hallotta őket), és komolyan átfut az agyán, hogy akár halálra is ítéltetik tetteért („Jaj, uram, teremtőm, tán fejét is veszik!”). Fél és szégyelli magát („Anika szorongó szívvel lépegetett le a létrán, éppen azon gondolkozva, hova bújjék szégyenletében és valljuk meg, félelmében is a herceg előtt”) – a félelem érthető, de miért szégyelli magát? Semmi rosszat nem tett, a viselkedésében a falu leggonoszabb pletykafészkéi sem találnának kivetni valót (ámbar ha valamit megtanulhatott Anika Olejtől, az éppen az, hogy nem kell a falu szájával törődni), csak amiatt szégyenkezhet, hogy puskára cserélte a dudát az ólomöntéses emlékből, egy számára elérhetetlen emberről szőtt édes álmokat. Mindez azonban csak egy futó gondolat, mert a herceg vallo-mása („Te pedig hercegnő leszesz előttem mindig... mindig...”) újra kinyitja az álmodozás lehetőségét, sőt a lányt döntés elé állítja. „Csodálatos szavak! Égő tűzből vannak szöve, mely hosszú lángnyelveket ereszt egyenesen a szívnek, amik úgy égetik, úgy megdobogtatják azt, mintha vesztét akarnák.” Először Anika szíve gyullad ki, az első tűzben ez ég el. És Anika elveszik a szó hagyományos erkölcsi értelmében. A következő három nap krónikáját nem jegyzi fel a narrátor, csak annyit tudunk, hogy „mindig ott vadászik a fiatal uraság és mindig betér egy pohár tejre Anikához. Nagyon szeretheti a vadat és tejet.” A tej, akárcsak a tejföl is a szerelmi együttlét szimbóluma.

„Tejbe mosdik az én rózsám, ha fölkel” – énekelték Csongrádon,⁵⁰ „Apró, kicsi tejesmálé. / Nincs szebb élet, mint a lányé, / Mert lefekszik vetett ágyba, / S úgy alszik ott, mint egy páva!” – szól egy csekelaki dal.⁵¹ A jelkép annyira elterjedt, hogy még a gyerekdalban is oda mennek lakni, ahol tejet kapni.

Olej három napig túri a herceg látogatásait. Az apa, aki a vadász előtti időben tisztességgel felnevelte a lányt, és helyesnek gondolta, hogy Matyi lesz Anika férje. Az idegen felbukkanásakor azonban úgy felkavarodik nyugodt világa, hogy abban nincs helye a lánynak. Amikor azt hiszi, a bálványozott Záhony a titokzatos vendég, meg sem ütközik azon, hogy az idegen az ő lányát ölelgeti, sőt, rendben lévőnek találja („Szakasztott Záhony! – rikkantott föl kedvteléssel az öreg”). Matyi azonnal felfogja a történetek súlyát, de Olejt csak az érdekli, hogy a legendás vezér hozzá menekül, ő fogja megvédeni („Úgy megőrzöm, mintha a saját édesanyja kötényében ülne. Olej Tamás kezéből ki nem veszi ezer zsandár sem”). Ezer zsandártól, hiszen éppen ezer birkát őriz. Olej, a kívülálló, aki hőssé válhatna a hős megmentésével. Megmentendő bujdosó helyett azonban a herceggel találja magát szemben, és három napig szava sincs arra, ami napközben a házban folyik. Amikor a harmadik nap estéjén elhatározza, hogy másnap beszél a herceggel, „Anika öszszerezzen s egyetlen szavát nem lehetett venni ez este.” Anika tudja, mi következik. Mi tartott három napig, nem tudjuk. Talán csak az időnek kellett telnie, hogy a mesébe illő napon a mesehős cselekedni kezdjen.

Anika csapdában van. A három nap alatt megbeszélték a herceggel, hogy vele megy Bécsbe. A herceg ezt maga árulja el Olejnek: „Ő maga is szeret engem s szívesen jó.” Anika biztos lehet abban, hogy Olej ebbe nem fog beleegyezni, Mikszáth apafigurái nem arról híresek, hogy figyelembe vegyék lányaik érzéseit, gondoljunk csak a pogány Filcsikre vagy Gáll József kevély kegyetlenségére a *Prakovszky, a siket kovácsból*, de hogy is egyezhetnének bele! Anika meg sem próbál ellenszegülni, amikor kiderül, hogy az apja másnap beszélni fog a herceggel, a lány megnémul. És biztosak lehetünk abban, hogy zokszó nélkül engedelmeskedett másnap, amikor Olej Lapajhoz küldte őt. Fél az apjától, aki jókedvében „kis fecském”-nek nevezi őt, de abban a pillanatban, ahogy a lány megpróbál ellentmondani a Záhonyról szőtt hihetetlen elméletének, azonnal „tacskozó” lesz belőle, sőt a novella eredeti megjelenésekor még a „Ne te ne, kecskebéka leányocská!”⁵² megszólítás is kijárt neki. Anikának – azon túl, hogy az apa hatalma a lánya felett a korban vitathatatlan – két bűne van. Az egyik az, hogy születésekor meghalt az anyja, az egyetlen ember, akit Olej szeretett, aki megtanította őt, a juhok közt felnőtt vadembert („Olej nem tartozik az érzékeny emberek közé, kitől tanult volna ő meg érzékenykedni? Nem érintkezett az emberekkel, csak a juhokkal”) szeretni. És

⁵⁰ *Magyar népdalok*, 207.

⁵¹ Uo. 530.

⁵² Mikszáth, *Elbeszélések. A tót atyafiak, A Jó palócok*, 251.

akit még 16 év múlva is gyászol. Anika másik bűne az, hogy lánynak született. Bacsa csak bacsa fiából lesz („ami a juhászvilágban legalább is akkora rang, mint a közönséges életben a főispánság” – *Lapaj, a híres dudás*), abból sem mindig, hiszen Lapaj Istóknak, a híres számadó bacsák leszármazottjának már az apja is csak egyszerű juhász volt, belőle meg csósz lett. Amikor Olej végiggondolja, hogy nincs, akinek továbbadja birodalmát, kijön a sodrából, és a nyáj közé vágja a botját („Kár, hogy nem fiú lett”). Dajkát fogad mellé fogcsikorgatva („nem tehette ki a farkasoknak a gyepre”), de a kapcsolatuk rideg és távolságtartó. „A lány nem számít, [...] annak ha jut valami, úgy is jó” – foglalja össze a nevelési elveit. És: „Nem érték a leány, [...] inkább költéség.” Olej itt nyilván a kelengyére utal, ami valóban sokba került: „Egy lány kiházásához körülbelül három hold föld értékének megfelelő összegre volt szükség, így a lányok férjhezmenetele után a parasztgazdaságok sorra tönkrementek.”⁵³ De Olej nem szegény, gazdag temetést tudott rendezni a feleségének, díszes a halinája, cifra a tüsszője, magát a Brezina urának mondja. A pénz annyira nem számít neki, hogy az aranyat gondolkodás nélkül vissza akarja adni, mert az elfogadása sértené az önérzetét (más kérdés, hogy az arany nem kerül vissza a herceghez). Mire kell neki hát a pénz, ha nem Anikára?

A szobában „három tulipántos láda állt”, ebben lehetett Anika anyjának a kelengyéje.⁵⁴ Ha összevetjük ezt azzal, hogy *A néhai bárány* szegény Ágnesének csak egy ládája volt, Olej Tamás Borisa a három ládára való holmival módos menyasszonynak számított.⁵⁵ Három ládába már sok minden belefért, így sorolja ezt egy 20. századi adatközlő: „Első vót a tollú, a dunna meg a párnák, második meg a fehérenemű: lepedők, ágyhuzat, abroszok. És ha ilyen gazdaféléhez ment, még szakajtóruha is, mer valamikor idehaza sütték a kenyeret. Azt a ruhát hazára vitte a menyecske. (...) Olyan jobb módúnak 5-6 perkálszoknya is vót. Nem olyan módosnak elég vót 3-4 is. Olajoskendő vót bőven. Piros, kék rózsákkal, mindenféle fajta. Nyakbavaló is vót. A lányoknak csak olyan kis mellényük volt, gyöngysort hordtak melléje. Ingváll is vót, házivászonból. Akinek nem vót rámáscizmájja, az nem is vót paraszt. Az mán szegény vót.”⁵⁶ A párolgó pörkölt alá terített „csinos abrosz” is nyilván Boris hagyatéka, mint ahogy Anika „skófiummal kivarrt, viseltes sárga

⁵³ CSÁKY Károly, „Mikszáth-művek néprajzi elemei és azok utóélete II.”, *Irodalmi Szemle* 33, 3. sz. (1990): 323–324.

⁵⁴ A kelengyés ládák általánosan elterjedt használatáról I. KIRÁLYNÉ CSILLÉRI Klára, „Az ácsolt láda”, *MTA II. Társadalom-történeti Osztályának Közleményei* 3., Muzeológia sorozat. 1. kötet, 2. sz. (1951): 231–284.

⁵⁵ Mikszáth *A gyerekek* című novellában is tulipános ládában mérte a gazdagságot: „Kilenc székben ült csupán a násznép, a tizedikben a Gilagóék bandája. A legutolsón a tulipántos ládákat hozták meg az ágyat. A legelső kocsin a menyasszony ült fehér koszorúval, mellette lovagolt hóka lován a vőlegény.”

⁵⁶ CSÁKY, „Mikszáth-művek néprajzi elemei és azok utóélete II.”, 324.

ködmön"-e is az lehetett, amit a lány ott hagyott az asztalon. A skófium arany vagy ezüst szálás selyemfonál vagy díszes gomb. A ködmönt aligha nyúhette el Anika, aki legfeljebb egy-két éve nőtt egyáltalán bele, sőt az anyja is örökölhette már, hiszen neki sem volt 5-6 évnél több ideje az elnyűvésre. A sárga ködmön elterjedt ruhadarab volt,⁵⁷ Mikszáth *A fekete fogat* című novellájában Borka azt meséli, „hogyan új ködmönt kap apjától a vásárban, mert férjhez megy mindszentkor a szlatinai juhászhoz” (akinek egyébként 80 juha van, ami elég nagy gazdagságnak számít ahhoz, hogy kívánatos vőlegény legyen). A ködmön „gubacs színű, piros tulipánokkal kivarrva, közbe egy-két fehér szegfű. Az ősi nemzeti viselet leginkább a hegyek közt maradt fenn; most is zöld szoknya van Borkán piros galandokkal átkötve a darázsvékony derekán, hozzá fehér ingváll, meg a hátul félig felhajtott felső szoknya alul kilátszó »rubács« kiadják a veres-fehér-zöld színeket.” Anika levetett ruhája nagyon hasonló, a színek is egyeznek, bár a szalagokról (galandok) és az alsószoknyáról (rubács – rubac – durva anyagú, kenderből szőtt háziszóttos⁵⁸) az ő ruhái közt nem esik szó. A „fehérpettyes kendő, az olajos pruszli, a zöld rása szoknya” hétköznapi viseletnek elég jó minőségű.⁵⁹ Anikára nem kellett költeni, ő az anyjából ruházkodott, a három tulipános ládából könnyedén összeállt volna a kelengyéje is, főleg, ha Matyihoz megy férjhez.

A novella 1877-ben jelent meg először A Petőfi-Társaság Lapjában két folytatásban *A „fekete folt”* címmel, majd Mikszáth ismét kiadta 1880-ban a

---

⁵⁷ „Nők is, férfiak is viselnek olyan kis kurta bundát, aminek kissárga a neve, sárga színéről, amit a különleges festési eljárástól nyert.” MALONYAI, *A magyar nép művészete*, 52.

⁵⁸ Dr. KRUPA András, „Adalékok három nemzedék női népviseletének változásairól a XX. században Tótkomlós környékén”, *Békési élet* 5, 3. sz. (1970): 486.

⁵⁹ A fehérpettyes kendő valószínűleg kékfestő vászon. Az „olajos pruszli” piros pruszlik lehetett, az „olajos kendő” ugyanis piros mintás kartonból készült. A pruszlik és a vállkendő ugyanazt a szerepet töltötte be az öltözködésben: az ing felett hordták, és ez szorította le a melleket. A hétköznapi viseletben inkább kendőt használtak, amit a vállukra terítettek, majd a kendő két szarát a mell előtt keresztezve hátul megkötötték. A pruszlik ünnepibb viseletnek számított. A rása félfinom lenvászon, eredetileg a főúri asszonyok otthoni szoknyájának anyaga volt, innen terjedt el a köznép között is, és előkelő anyagnak számított addig, míg a viganó szabású rövidebb szoknya divatja el nem söpörte. A végrendeletek felsorolják a rása szoknyákat, így azok értékesebbnek számítottak. Vö. APOR Péter, *Metamorphosis Transylvanicae* (Bukarest: Kriterion, 1978), 58–59. („Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rásaszoknyája volt, öve öregrend fekete klárisból fűzve rendszerét. Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerént cifrán, mindennap megérték az rásaszoknyával. Nézd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézed meg még az paraszt jobbágyleányokat is, mert ezek között is közönséges az rásaruha, ha penig egy rühös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szbeni egyszer ványolt posztószoknyát vagy mentét, hanem jóféle rásából valót, annak is az aljára három renddel aranymassa csipkét, galandot, rókával prémezett, selyemgombbal rakott rásamentét, három forintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát.”); TOLNAI Vilmos, „Viganó”, *Magyar Nyelv* 3, 10. sz. (1907): 455–459; ZÓLYOMI József, „A leány hozománya a Nógrád megyei német falvakban”, *Ethnographia* 108, 1–2. sz. (1997): 419–458; „Hiszen rása szoknyába / Nem mehetek a bálba / Adjuk el hát a tinót / Vegyünk rajta viganót.” Közli: HARSÁNYI István, GULYÁS József, „A kurucz dalok forrásairól”, *Ethnographia* 27, 4–5. sz. (1916): 226.

Szegedi Naplóban kilenc folytatásban *A brezinai akol* címmel.⁶⁰ A novellát mindkétszer teljes érdektelenség fogadta (bár kétségtelen, hogy a folytatás megjelenés tönkreteszi a történet drámaiságát). Egy év múlva viszont bombaként robban *A tót atyafiak*, és ennek két lényeges oka van. Az egyik az, hogy a kötet négy novelláját, de legalább a két szorosabban összefüggő belsőt (*Az a fekete folt – Lapaj, a híres dudás*) „összeolvasta” a közönség.⁶¹ Az Olej–Anika apa-lánya viszony mellé így odakerült Lapaj, aki a legdrágább kincsét adja oda az idegen lányért. A novella ugyan azzal ér véget, hogy Lapaj viszi haza a csecsemőt, de az olvasó annak ellenére érzi, hogy Lapaj nagy szeretetben fogja felnevelni a lányt, hogy az erre vonatkozó sorokat, melyek az első, 1877-es *Fővárosi Lapok*-beli szövegkiadásban még benne voltak, Mikszáth végül törölte:

És azóta sok év múlt el, de a Lapaj kunyhója most is ott áll a hlinai lazokban. A halina is rendszeren ott függ a homlokzatán, a pásztortűz is ott ég előtte, esténként az öreg Lapaj ül mellette meg egy szép karcsú leány, öreg napjainak két szemevilága.

Lassankint a többi pásztortűz is kigyúl az öreg Fátra mentén, a Lapaj dudájától elszokott néma táj megtelik dallal, költészettel, messze elhangzó pástorfurulyák méla szavával. Száz epedő szerelmi vallomás: egytől egyig annak a délceg hajadonnak szól, ki még olyan nagyon, nagyon kis lány, hogy csak az ő »édesapját«, a Lapajt szereti. Talán azért is szólnak oly szomorún a furulyák, amiért olyan kicsi még!⁶²

Olejnek nem sikerült ilyen őszintén, szívből megszeretnie Anikát, nem tudta neki megbocsájtani azt, amiről a lány nem tehetett. És Anika szó nélkül hagyta faképnél az apját. Motivációiról, belső vívódásairól nem árul el semmit a novella, hogy mélyebben megértsük őt, sorra kell vennünk a megszólításait, azt a módot, ahogy a többi szereplő nevezte őt. A herceg „galambom”-nak, „tündérem”-nek, „kis báránycám”-nak szólítja. A galamb általános szerelmi szimbólum, ezenfelül a madárra vadászó férfi zsákmányállata, erről már volt szó. A tündér tűnékeny, eltűnő, mint ahogy el is fog tűnni Anika hamarosan. A bárány pedig Isten-szimbólum, amit az is megerősít, hogy Anika együtt nőtt fel egy báránnyal, azonos volt a kettejük sorsa, árvasága. „Kis fecském” – mondja az apja. „Fecskének, fecskejuhnek neveztek minden juhot, amelynek valamely testrészén fekete volt volt”⁶³ – Olej is báránycának szólítja őt. Anika-bárány Olej-pásztor gondjaira van bízva, és Olej jó pásttor, aki ismeri a juhokat („gyöngéden tekintve végig kedvencein, miket egytől egyig, színről színre ismer” – „Én vagyok a jó pásttor: ismerem enyéimet, és

⁶⁰ Mikszáth, *Elbeszélések. A tót atyafiak, A Jó palócok*, 243–244.

⁶¹ „A kötetkompozíció tehát felerősíti az egyes szövegek önmagukban vett hatását, és szinte érthetetlen felhajtóerővel ruházza fel őket.” TARJÁNYI Eszter, „Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel”, *Literatura* 31, 1. sz. (2005): 58.

⁶² Mikszáth, *Elbeszélések. A tót atyafiak, A Jó palócok*, 267.

⁶³ PALÁDI-KOVÁCS, „A keleti palócok pásttorkodása”, 89.

enyéim ismernek engem” Jn 10,14), azonnal észrevenné, ha egy hija is lenne a nyájnak („Tán ha egy hiányoznék is, gyakorlott szeme, mely ezerhez szokott, a kilencszázkilencvenkilencben legott észrevenné az apadást.” – A Bibliában kicsit szerényebbek a számok, a százból elvesző egy juhot megy keresni a pásztor: „Ha közületek valakinek száz juha van, és egyet elveszít közülük, nem hagyja-e ott a kilencvenkilencet a pusztában, és nem megy-e az elveszett után, amíg meg nem találja?” Lk 15,3), gyógyítja a beteget, ahogy a bibliai Jó Pásztor, Jézus tett számtalan csodát. Olej jó pásztor, de Anikát nem tudja megőrizni. Anika, a fekete foltos bárány a bűnt választja, és elmegy. A kérdés most már csak az, kinek a bűnéét viszi magával. A sajátját? Olejét?

És miért gyűjtotta fel az aklot Olej?⁶⁴ A romboló vadember, az esztelen pusztító képe nem illik bele a realitás és a mese finoman összeszőtt szövetébe. Miért kellett az ártatlan, semmiről sem tehető állatokat megölnie? Ha erre választ találunk, az is érthető lesz, miért nem váltott ki semmi visszhangot a történet, amikor először jelent meg nyomtatásban. A novella korábbi kiadásában volt egy befejezés, amit a kötetből törölt Mikszáth, és ez lehet a váratlan siker második oka. Az eredeti befejezés így szólt:

Személyeink további sorsáról nem tudni semmi bizonyosat. Negyedik-ötödik vármegyében bukkan föl évek múlva egy-egy bánatos melódiájú népdal: arató leányok dalolják azt sem tudják miért, azt sem tudják kiről:

Bacsa nyakig nehéz vasban,
Lánya selyem patyolatban.⁶⁵

A törléssel a bűn és bűnhődés motívuma egészen más értelmezést nyert. Az eredeti befejezés balladásan sejteti, hogy a bacsa végül elnyerte méltó büntetését, nyilvánvalóan azért a bűnéért, amit az akol felgyújtásával követett el. Az olvasó könnyűszerrel kiegészítheti a történetet a hiányzó mozaikdarabokkal: Olej elfogásával, a bírósági tárgyalással és az ítélettel. Az Anikára utaló utolsó sor egyfelől pozitív jelentésű, hiszen a herceg tartotta a szavát, és a kettejük közt kibontakozó szerelem tartósnak bizonyult, de másfelől a nehéz vasban ülő apa képeinek kontrasztjában Anikára is rossz fény vetül, mintha a gazdagságért feláldozta volna a saját apját. Olejt a három ura közül tehát az ítéli el, az győzi le, amelyiket azelőtt könnyűszerrel kijátszott: a földi igazságszolgáltatás.

Az új változatban kétszeresen is máshová csúszik a bűn és bűnhődés motívuma, teljesen kikapcsolódik a földi igazságszolgáltatás, így a történet át helyeződik a mitikus-spirituális síkra. A bűn nem az akol felgyújtása, még

---

⁶⁴ Nincs messze az igazságtól a következő megállapítás, amikor behozza az értelmezésbe a megtisztulást: „Mélyen érző számadó juhászát a kínzó önvád (tulajdonképpen beleegyezett az erkölcsi elveihez nem méltó alkuba) készíti arra, hogy – mintegy »megtisztulva« – ő maga semmisítse meg mindazt, amire egész életében vágyott.” KOZMA Dezső, „Mese és megfigyelés, fantázia és élethűség Mikszáth prózájában”, *Iskolakultúra* 7, 8. sz. (1997): 12.

⁶⁵ Mikszáth, *Elbeszélések. A tót atyafiak, A Jó palócok*, 255.

csak nem is pusztán Olej megingása, a hezitálás, az azonnali cselekvés elmulasztása (hiszen ha komolyan gondolja, hogy a lány nem eladó, óvintézkedésként el kellett volna küldeni őt Lapajhoz addig, míg a herceg el nem megy Talárból). Ez is bűn, de már csak következmény. A bűn az oda vezető út, az Anikával és a világgal szembeni szeretetlenség. Más kérdés, hogy a narrátor elbeszélése nyomán az olvasó sokkal megértőbb Olejjele, mint a falu.

De mi a büntetés? Olej magát büntetné a nyáj elpusztításával? A választ az a mondat rejti, melyet Olej kétségbeesett kiáltás után hirtelen megnyugodva intéz Istenhez: „Hallod-e, isten! Mutatok én még ma neked valamit!” Mutatok valamit – bemutatok egy áldozatot.

Az ókori világban az áldozat bemutatása legtöbbször állatok levágását és elégetését jelentette. A leölt állatok húsát általában megették, de akadt olyan áldozat is, melyben az állat minden porcikáját elégették. A Bibliában a Levitikus könyve ötféle áldozati szertartást ír le (3Móz 6,7-15). Ezek közül az egyik ételáldozat (olajjal és tömjénnel kevert lisztlángból, azaz a legfinomabbra őrölt lisztből készített lepény), a többi állatok leölését jelenti. Az ötféle áldozatban az a közös, hogy a füstje a „megbékélés illata” (3Móz 6,8), mely az oltáron égő adományból eljut az Úrhoz. Vagyis az áldozat egyfajta kommunikáció az Istennel.⁶⁶ Maga az „áldozat” szó a héberben etimológiailag a közeledni, közelíteni igével függ össze, tehát az áldozat az Istenhez való közeledés.⁶⁷ A zsidó gondolkodás szerint az Úr a nép között élt: „én, az Úr, Izrael fiai között lakom” (4Móz 35,34), de ha megundorodik a bűnöktől, akkor elhagyja a népet, ahogy ezt Ezékiel próféta leírja látomásában: „Erre a kerubok fölemelték szárnyaikat, és velük együtt a kerekék is fölemelkedtek, és felettük volt Izrael Istenének dicsősége. Az Úr dicsősége pedig fölemelkedett a város belsejéből, és megállt azon a hegyen, amely a várostól keletre van.” (Ez 11, 22-23) A bűnös nem állhat az Úr elé anélkül, hogy meg ne tisztulna, erre valók a szertartások és az áldozatok. Mivel pedig a morális bűnök az egész közösség életét veszélyeztetik, a tőlük való megtisztulás nem csak egy-egy ember magánügye, hanem az egész közösség életét befolyásoló cselekedet.⁶⁸

Az ötféle áldozatból a legszentebb az évente egyszer elvégzett engesztelés napi áldozat volt (3Móz 16, 2-34). Ennek menete a következő: a főpap elé két kecskebakot hoznak, és ő sorshúzással kiválasztja, melyiket fogja égőáldozatul az Úrnak felajánlani. Ezután leölnék egy bikát és a kisorsolt kecskebakot, a vérrel pedig a főpap meghinti a szent sátor belsejét. Majd a főpap a másik

⁶⁶ Christian A. EBERHART, „A Neglected Feature of Sacrifice in the Hebrew Bible: Remarks on the Burning Rite on the Altar”, *The Harvard Theological Review*, 97, 4. sz. (2004): 485–493.

⁶⁷ Christian EBERHART, „Beobachtungen zu Opfer, Kult und Sühne in der Septuaginta”, in *Die Septuaginta – Text, Wirkung, Rezeption*, Hrsg. v. Wolfgang KRAUS, u. Siegfried KREUZER (Tübingen: Siebeck, 2014), 306–307.

⁶⁸ Jonathan KLAUANS, „Pure Violence: Sacrifice and Defilement in Ancient Israel”, *The Harvard Theological Review* 94, 2. sz. (2001): 133–155.

kecskebakra teszi a kezét, ráolvassa a nép összes bűnét, és az állatot kiviszi a pusztába (ez a bűnbak). A feláldozott kecskebakot mindenestül, egészen eléggő áldozatként kellett elégetni, és a hamut a táboron kívülre vinni. Ebben a szertartásban bika és kecskebak az áldozat.

A zsidók legnagyobb ünnepén, az Egyiptomból való szabadulásra emlékező húsvétkor minden családban leölnek egy bárányt (vagy kecskét⁶⁹), amit aztán majd együtt fogyasztanak el (2Móz 12, 1-8). Ez a bárány nem áldozati állat és a szertartás nem áldozat, de azzá lesz az Újszövetségben, ahol a bárányt Jézussal azonosítják: „húsvéti bárányunkat, Krisztust feláldozták” – írja Pál apostol (1Kor 5,7). A szenvedéstörténet (passió) mozzanatai szorosan kötődnek a húsvéti szertartás elemeihez (pl. ahogy a báránynak nem szabad csontját törni, úgy Jézusnak sem fogják eltörni a lábszárcsontját a kereszten). Így lesz a Bárány a kereszténység egyik legalapvetőbb Krisztus-jelképe.⁷⁰

Az engesztelés napi áldozat ugyancsak Jézus áldozatának előképe lesz, ezt magyarázza a Zsidókhoz írt levél: [Krisztus] „nem is bakok vagy borjak vére által, hanem a saját vére által ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe” (Zsid 9,12) – azaz a levél szerzője itt azonosítja a leölt állatot a leölt Messiással, aki az Isten Báránya. Így csúszik össze a megváltástörténet előképeinek kétféle állata, a bakkecske és a bárány. Jézus szenvedéstörténetében is ott van ennek az összeolvadásnak a nyoma, amikor Pilátus két foglyot állít a nép elé, és a nép Barabás életét menti meg. „Barabás pedig rabló volt.” (Jn 18,40) Azaz itt is az történik, mint a megtisztulás áldozatában az engesztelés napján: a bűn hordozója szabadon elmegy, az ártatlan pedig meghal.

Anika-bárány elment, és elvitte a bűnöket – a saját vétkét és az apját, annak eldöntését, hogy ki miben és milyen mértékben bűnös, azt az olvasóra bízva a narrátor. Olej pedig felveszi az ünneplő ruháját, mintha előírászerűen beöltözne a szertartáshoz, és elvégzi azt: „És mikor mindennel készen volt, felölté cifra halináját és meggyújtá a nádat vagy hat helyen: egy nagy égő kévét pedig, fölhágván a létrára, a takarmánnyal telerakott padlásra dobott.” Felölté, meggyújtá – a szöveg elbeszélő múltba vált, ezzel is nyomatékos adva a cselekedetnek. Az elbeszélő múlt a 19. század utolsó negyedére már csaknem teljesen kikopott a nyelvből. Használatában a kortárs megfigyelők nem is láttak semmilyen szabályosságot,⁷¹ pedig Arany János szövege alapján kimutatható, hogy „az elbeszélő múlt a beszélőhöz képest episztemikus közvetlenséget, az átélést és a szemtanúságot fejezte ki, míg az egyszerű

⁶⁹ A két állat 3Móz 1,2 alapján bármikor helyettesíthette egymást: „Szólj Izrael fiaihoz és add tudtukra: Ha valaki közületek áldozatot mutat be az Úrnak, áldozatul hozhattok szarvasmarhát vagy juhót, kecskét.”

⁷⁰ FABINY Tibor, „A bárány mint tipológiai szimbólum”, in *„Jelbeszéd az életünk”*, 172–199.

⁷¹ „Nem marad tehát más hátra, mint őszintén, hímezetlen szavakkal bevallanunk, hogy az újabb irodalom minden szabály, minden öntudat nélkül használja az igeidőket, s oly összevissza barangol e téren, hogy ha nyomdokain akarnánk járni, a tömkelegből soha ki nem juthatnánk.” SZARVAS Gábor, *A magyar igeidők* (Pest: MTA, 1872), 7.

múlt a beszélőtől eltávolított múltat.”⁷² Az elbeszélő múlt személyes érintettséget jelent, azt, hogy az elbeszélő múlt és a jelen között térben és időben közelség van.⁷³ És valóban, a novellában szórványosan előforduló elbeszélő múlt idejű igealakok mindig akkor bukkannak fel, amikor a szereplőt elborítják az érzelmek,⁷⁴ itt pedig kettő is áll egymás mellett, archaikus, biblikus csengést adva a szövegnek.

Most már értjük, miért volt Olej nyája olyan tökéletes, minden betegségtől és bajtól mentes: az Úrnak csak a hibátlan állatokat lehetett feláldozni. Azt is értjük, miért kosok voltak a vezérállatok, nem ürök: az áldozat hím állat kellett legyen. Az áldozat pedig nyomot hagyott a világon, a fekete folt nem tűnik el a természet körforgásában. Első lenyomata ott van mindjárt a Lapaj, a híres dudás című novellában, ahol a csószkunyhó előtt „egy nagy kerek folt feketedik”, és Lapaj lelkében, ami arra ösztökéli a mogorva, emberkerülő csósz, hogy megváljon a legdrágább kincsétől egy gyermek kedvéért.

A novella valóságból és meséből szőtt szövetében felbukkan tehát egy biblikus harmadik szál, és ezt a mintát a befejezés megváltoztatásával csak a kötetbeli közlés teszi láthatóvá. Ez a tudatos átalakítás tette Mikszáthot azzá az íróvá, ami előtte nem volt, és aminek ma ismerjük őt. A korábbi közléshez képest ugyanígy alakul át a *Jasztrabék pusztulása* című novella is, melynek

⁷² TOLCSVAI NAGY Gábor, „A múltak átalakulása. Jelentéstani és narratív lehorgonyzó módosulások a magyar múlt időkben a 18. század után”, *Magyar Nyelv* 113, 1. sz. (2017): 12.

⁷³ „Amikor most visszalapozunk Arany leveléhez, akkor láthatjuk, hogy a szövegben az egyszerű múlt elsősorban úgy mutatja be az eseményeket, állapotokat, mint amelyek esetében nem fontos a megismerő közvetlenség, a konstruáló távolsága, a közvetett megismerés, de meghatározó a szemtanúság vagy az átélés hiánya, nincs közvetlen megfelelés pillanatnyi állapotoként, vagyis most pontonként az elbeszélő folyamat és a megértés folyamata között, a tűzvész időleges eredménye mintegy távoli az elbeszélő nézőpontjából. Ezzel szemben az elbeszélő múlt a tűzvész újbóli feltámadását képezi le, amelynek során a beszélő (itt Arany) személyesen is érintett, és ezt a személyes érintettség perspektívájából mutatja be: a folyamat múltbeli, de mégis közvetlenül tapasztalható a beszélő által, a feldolgozó idő folyamata (a megértés idejében a most-pontok letapogatása) és az elbeszélő esemény részeként megértett idő (a leképezett folyamat most-pontjainak a letapogatása) profiláltan párhuzamos, közvetlen megfelelés van pillanatnyi állapotoként. Vagyis megfelelés van most-pontonként az elbeszélő folyamat és a megértés folyamata között, azok párhuzamosak, a múltbeli folyamatot pillanatnyi állapotoként dolgozza fel a megértő, a saját feldolgozásának pillanatnyi állapotaival párhuzamosan, a beszélő jelen és az elbeszélő múlt folyamata közötti közelség van jelölve időben, térben, az, hogy a beszélő átéli a múltbeli eseményt.” Uo. 19.

⁷⁴ Csak néhány példa: „Mínek mondta hát el akkor – hörgé tompán –, cselekedett volna anélkül...”; „Jaj, a kólika! – kiáltá hörgöve.”; „Megfeledeztél, kivel beszélsz? – hebegé.” ti. az Olejtől megrettent herceg; „Az öreg arcáról nagy verejték-csöppek gyöngyöztek, halk, reszkető hangon mondá...”

mélyén a tékozló fiú bibliai történetének nyomai fedezhetők fel.⁷⁵ És ugyanígy három százból szőtt novella *A jó palócok* nyitódarabja, *A néhai bárány*.⁷⁶

A novella végén Olej árkon-bokron át fut. Bemutatta az áldozatot, már nincs több dolga itt, a fény áttörte a sötétséget („Amerre futott, mindenütt világos az erdő, mintha fényes nappal lett volna”). A tűz darabkái őt is elérik, ő is megtisztul, a világ egyensúlya helyreáll.

---

⁷⁵ „A Jasztrabék pusztulásának nemcsak a kötetbeli tematika által sugalmazott értelmezése, de a szerkezete is mintha ezzel az újszövetségi példázattal, Lukács evangéliumának 15. részével építene ki hidakat. A tékozló fiú története előtt Lukácsnál is két kisebb szerepel, amelyek a fő történetet vezetik fel, a tékozló fiú történetének olvasásmódjához nyújtanak segédkezet. Az elveszett báránynak, majd az elveszett drachmának a története ez Lukácsnál, Mikszáthnál pedig az elveszett bárány motívumra rájátszó elveszett ökrök történetét követi a három csavargóé, akiknek az »elveszett« és Gergő által »megtalált« volta rímelhet a példázatra. Természetesen csak A tót ayafiak kompozíciója és az abban található novella szerkezete hívja fel a figyelmet erre a lehetséges jelentésre. Az apám ismerősei és a Rajzok a régi vármegyéből című műveiben található rész nem kínálja fel a szorosabb viszonyt a tékozló fiú példázatával, mert azokban a három történet szoros összetartozását és az utolsó uralmi szerepét nem engedi érvényesülni az, hogy nagyobb történetbe vannak beillesztve, valamint a novelláskötet tematikája által sugallt értelemösszefüggés, az atya-gyermek kapcsolat sem jelenhet meg itt. A következő novelláskötet viszont, amelyet A tót atyafiak párdarabjaként szoktak emlegetni, A jó palócok szintén megerősíti az elveszett bárány példázata szerinti olvasatot, hiszen ennek kezdőnovellája (A néhai bárány), mintha ezt a motívumot folytatná, gondolná és tágítaná tovább a variáció egy témája értelmében.” TARJÁNYI, „Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel”, 58.

⁷⁶ „A létrejött struktúra a népmesék konvencionális alapszerkezetének, az égi és földi szféra biblikus értékkapcsolatának, és egy realizisztikus vonásokkal felruházott falusi világ sajátosan tragikomikus-tragikus voltának egységére épül. Oly módon, hogy valamennyi sík mintegy átitatódik a másikkal; a népmese nem igazán népmese, a biblikus képek nem igazán biblikus képek, a palóc valóság sem igazán palóc valóság.” CSÚRI Károly, „Mikszáth Kálmán: A néhai bárány. Az elbeszélés-világ konstrukciós alapelveiről”, in *Mesterek és tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, Szerk. SZAJBÉLY Mihály (Budapest: Magvető, 1999), 553.

